

УДК 069(1-4)+904]+738.6+94(477-22)

Вакуленко Ліана Василівна

доктор історичних наук,
провідна наукова співробітниця
сектору “Археологія доби раннього заліза”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
vakulenko08@gmail.com

Діденко Сергій Васильович

завідувач сектору
“Археологія доби раннього заліза”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Liana V. Vakulenko

Doctor's Degree in History
Head of the Sector
“Archeology of the Earlier Iron Age”
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Serhiy V. Didenko

Head of the Sector
“Archaeology of the Early Iron Age”,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ДВІ МІГРАЦІЙНІ ХВИЛІ ПШЕВОРСЬКИХ ПЛЕМЕН НА ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ У РИМСЬКИЙ ЧАС

TWO MIGRATION WAVES OF PRZEWORSK TRIBES TO WESTERN UKRAINIAN LANDS IN ROMAN TIME

Анотація

Західноукраїнські землі в I–III ст. були ареною міграційних хвиль, що неодноразово накочувалися на ці території. Археологічні матеріали показують, що на початку I ст. та протягом II ст. зустрічні міграційні потоки дакійського та пшеворського населення призвели до утворення в цьому регіоні липицької культури, в якій поєдналися етнічні риси обох спільнот. Внаслідок буремних подій Маркоманських воєн (166–180 рр.) та нової міграційної хвилі пшеворських племен вандалів з північно-західних територій Європи, липицьке населення відходить на територію Дакії. Картографування археологічних пам'яток кінця II–III ст. свідчить про те, що напрямок руху пшеворських племен спрямовувався не лише до Подунав'я. Йдеться про розселення та колонізацію пшеворцями нових територій на Волині, Поділлі та Поліссі.

Ключові слова: римський час, пшеворська культура, липицька культура, пам'ятка, поховання, кремація, меч, зброя.

Summary

In the 1st – 3rd centuries Western Ukrainian lands were the scene of the migration waves that repeatedly roamed on these territories. Archaeological materials show that at the beginning of the 1st century and all 2nd century the oncoming migratory flows of Dacian and Przeworsk populations led to the formation of the Lypytsk culture in this region, in which the ethnic traits of both communities were combined. Due to the turbulent events of the Marcoman wars (166–180 years) and the new migratory wave of Przeworsk tribes of the Vandals from the northwest territories of Europe, Lypytsk population went to the territory of Dacia. Mapping of the archaeological sites of the end of the 2nd – 3rd centuries shows that the direction of the movement of Przeworsk tribes was directed not only to the Dniester and the Danube. It is also about the resettlement and colonization of the newly formed territories on Volyn, Podillia, Poissia by Przeworsk tribes.

Key words: Roman time, Przeworsk culture, Lypytsk culture, place, grave, cremation, sword, arms.

Римський час – період, коли вплив римської культури на європейський варварський світ досяг найбільших масштабів та ознаменувався посиленням міграційних процесів. Західноукраїнські землі, розташовані у верхів'ях Західного Бугу, Дністра, Серета та Пруту, в римський час були ареною міграційних хвиль, що неодноразово накочувалися на ці території. Свідченням цього є археологічні пам'ятки, матеріали яких у 1932 р. ввів до наукового обігу М. Ю. Смішко, який вперше визначив нову археологічну культуру, що отримала назву липицької за назвою могильника, відкритого біля с. Верхня Липиця, та вказав на її дакійську етнічну приналежність. У монографічному дослідженні М. Ю. Смішка також були опубліковані

і матеріали відкритих на цій території пам'яток пшеворської культури¹. З того часу як сам регіон, так і виявлені на цій території пам'ятки римського часу знову і знову привертають увагу дослідників.

Поява пшеворського населення на західних землях України пов'язана з мінливою етнокультурною ситуацією на північно-західних теренах Європи. Основний масив пшеворської культури знаходився на території Польщі, де її пам'ятки відомі з латенського часу. Більшість дослідників визнають, що пшеворську культуру залишила група германських племен, які перебували під сильним впливом кельтської культури і були тісно пов'язані між собою тривалими господарськими зв'язками. У різні періоди 600-річного існування пшеворської культури і, можливо, на різних територіях її загального ареалу, на перший план виходили різні племена, які склали пшеворську спільноту та назви яких залишилися у писемних джерелах – лугії, асінги, віковани, вандалі². Останні, вочевидь, грали провідну роль на українських теренах у римський час.

Перші пшеворські переселенці з північного заходу Європи з'явилися в області верхів'їв Західного Бугу, Дністра, Серета та Пруту наприкінці I ст. до н. е. – на початку I ст. н. е. (рис. 1). До цього часу належить поодинокі пшеворське поховання у Лучках³, зруйнований могильник у Судовій Вишні⁴ та окремі артефакти, що є залишками зруйнованих пшеворських пам'яток: виявлені у Бендюзі⁵ (3, 2), Монастириси⁶ (рис. 3, 1) та Шипинцях⁷ (рис. 3, 3) посудини, які, вочевидь, слугували урнами, та зброя, виявлена у Шипівцях⁸ та Задарові⁹.

Складність культурної та етнічної ситуації полягає в тому, що на ці ж території спрямовувалась ще одна міграційна хвиля: трохи раніше, за археологічними вимірами, проте майже одночасно з пшеворським, на ці землі з півдня зайшло дакійське населення, археологічні пам'ятки якого, репрезентовані багатими похованнями в Колоколіні¹⁰, Чижикові¹¹, Рожневих Полях¹², належать до першої половини I ст. н. е. У Колоколіні, крім фібул перших десятиліть н. е. (рис. 2, 1, 2), були виявлені уламки срібного та бронзового посуду. Бронзовий посуд першої половини I ст. н. е. супроводжував і поховання в Чижикові та Рожневих Полях.

Тобто, два міграційні потоки, що просунулися із північного заходу та південного заходу – пшеворці та дакійці, приблизно наприкінці I ст. до н. е. – на початку I ст. н. е. зустрілися на цій території (рис. 1). Ми не знаємо, якою була перша зустріч пшеворського та дакійського населення, але застаємо їх на стадії інтеграції, яка призвела до утворення липицької культури. Час цієї інтеграції археологічно простежується з 20-х рр. та набуває інтенсивності в період В1 центральноєвропейської хронології (40–70-ті рр. I ст. н. е.). Так, на ранніх могильниках липицької культури у Гриневі, Болотні, двох могильниках у Звенигороді, присутні поховання обох груп населення: пшеворців, вочевидь, германців-вандалів, та даків¹³. Їхні поховання добре розрізняються за традиціями поховального обряду та керамікою. Зауважимо, що поховання римського часу є найбільш яскравою та дослідженою категорією на західноукраїнській території. Пшеворські поховання – це кремації, вміщені переважно в ями та урни разом із залишками поховального багаття. Урни іноді обкладені уламками перепаленої кераміки. Чоловічі поховання часто супроводжуються зброєю, яка іноді є конструктивною частиною облаштування поховального комплексу, коли, наприклад, урну вміщують на вбитих в землю мечів та списів, або спис встромляють в дно могильної ями. Крім кераміки та предметів озброєння (мечів, умбонів щитів, наконечників списів, шпор) частими знахідками є ножиці, гребні, кресала, голки, прикраси, елементи одягу. Характерно, що всі покладені в могилу металеві предмети мали сліди перебування на поховальному вогнищі і були спеціально поламані. На всій території пшеворської культури спорадично зрідка зустрічаються також інгумаційні поховання.

Дакійці спалювали померлих на спеціально влаштованих місцях (ustrina), а перепалені кістки ховали здебільшого в урнах, для накриття яких найчастіше використовували чаші на високій ніжці, які є характерною дакійською формою посуду. При цьому ніжку спеціально відбивали. Покришками також слугували миски, двохухі посудинки, іноді кам'яні плитки. Кальциновані кістки, як правило, були очищені від залишків багаття. В урні, а іноді біля неї, трапляються пряслиця, фібули, ножі, пряжки, шила. Всередині урни кістки іноді додатково прикриті фрагментами перепаленої кераміки.

Крім особливостей обряду, пшеворські та дакійські поховання розрізняються за керамічними знахідками. Липна кераміка

1 Śmiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki zezarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – Lwów, 1932. – 193 s.

2 Godłowski K. Kultura przeworska // PZP. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydaw. PAN, 1981. – Т. V. – S. 133–135; Godłowski K., Okulicz J. Prowincje kulturowe strefy środkowoeuropejskiej w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie wpływów rzymskich // Problemy kultury wielbarskiej. – Słupsk, 1981. – S. 27–64.

3 Śmiszko M. Kultury wczesnego... – S. 18–20.

4 Онищук Я. І., Погоральський Я. В. Новий могильник пшеворської культури з околиць Судової Вишні на Львівщині // АДУ 1914. – Київ, 2015 – С. 132–134.

5 Śmiszko M. Kultury wczesnego... – S. 3.

6 Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 90.

7 Tackenberg K. Zu den Wanderungen der Ostgermanen / K Tackenberg // Mannus–22. – Leipzig, 1930 – S. 290. – Abb. 31.

8 Олійник В., Михайловський Я. Пшеворське поховання поблизу с. Шипівці на Тернопільщині // МДАПВ. – Вип. 10. – Львів, 1996. – С. 122–123.

9 Онищук Я. І. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тисячоліття н. е.: культурно-історичний аспект. – Львів, 2018. – 567 с.

10 Śmiszko M. Stanowisko wczesnorzymskie w Kolokolinie, pow. Rogatyński // WA. – Т. 13. – 1935. – S. 155–164.

11 Смишко М. Ю. Богатое погребение начала нашей эры в Львовской области // СА. – 1957. – № 1. – С. 238–249.

12 Вакуленко Л. В. Поховання з бронзовим тазом ранньоримського часу в Прикарпатті // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 149–153.

13 Śmiszko M. Kultury wczesnego... – 192 s.; Свешиников И. К. Могильник липицької культури в Львовской обл. // КСИИМК. – Москва, 1957. – С. 63–74; Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї... – 94 с.; Цицилик В. М. Питання поховального обряду населення верхнього Наддністров'я перших століть нашої ери (за матеріалами могильника в Болотні) // MSROA. – Rzeszow, 2003. – S. 151–184.

обох культур представлена різними формами. Важливим є те, що в цей час даки, на відміну від пшеворців, виготовляли гончарний посуд. Отже, на одних і тих самих могильниках ранньоримського часу у Гриневі, Звенигороді та Болотні присутні як пшеворські, так і дакійські поховання. Особливо цікавими для розуміння ситуації є т. зв. змішані поховання, які поєднують деталі поховального обряду обох культур. Яскравим прикладом є поховання № 15 у Звенигороді, де урною слугувала типова гончарна дакійська посудина, прикрита гончарною чашею з відбитою ніжкою, що стояла на вбитому в землю зігнутому мечі та списі (рис. 4). Як вже зазначалось, ліпні та гончарні чаші на високій ніжці є характерною формою дакійської кераміки. Натомість присутність зброї є характерною ознакою пшеворських чоловічих поховань. Прикладом могильних комплексів, що поєднують етнографічні ознаки пшеворського та дакійського населення, є поховання №№ 45 та 61 з Болотні. В першому випадку урна – ліпний глечик, була накрита ліпною чашею на високій ніжці. Сама урна стояла на зігнутому переламаному мечі. Під денцем урни лежали дві остроги, пряжка, два ножі, окуття ремня, бритва, голка від бронзової фібули¹⁴. Поховання № 61 було ямковим. Гончарна чаша прикривала кальциновані кістки, зсіпані на кам'яну вимостку. В яму також було вміщено розламаний на чотири частини меч, ніж, наконечник списа, сильно перепалений умбон, фрагменти бронзових позолочених піхов меча, шип від остроги, залізну голку¹⁵.

Феномен поховання різноетнічного населення на одних і тих самих цвинтарях, а також наявність “змішаних” поховань, неодноразово викликали дискусії серед вчених. Згоди не було досягнуто ні у питанні культурного визначення окремих поховань, ні у питанні культурної приналежності тих чи інших могильників до пшеворської чи липицької культури. Т. Домбровська вважала, що всі згадані пам'ятки, крім Гринєва, є липицькими¹⁶. У зводі “Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів” означені могильники визначені і як липицькі, і як пшеворські¹⁷. Полеміка у питанні визначення приналежності окремих поховань та могильників до тих чи інших старожитностей тривала між Д. Н. Козаком та В. М. Цигиликом¹⁸. Обидва дослідники припускали співіснування липицького та пшеворського населення в зоні їх безпосереднього контакту. Д. Н. Козак стверджував, що поява могильників з похованнями обох культур обумовлена тим, що германці та даки мешкали в селищах, розташованих череззсмужно¹⁹. До цієї думки приєднується Я. І. Онищук, який називає ці могильники липицько-пшеворськими²⁰. З цим не можна погодитись. Важко уявити, що мешканці будь-якого селища не змогли б поблизу свого поселення знайти ділянку землі для влаштування важливого сакрального місця – власного цвинтаря, натомість ховаючи своїх родичів на одній ділянці з представниками не просто іншого селища, а зовсім іншого народу. Т. І. Слободян визначає на спільних могильниках дакійські та пшеворські поховання, а також т. зв. змішані, не пояснюючи сутність подібного явища²¹. М. Б. Щукін навіть висловив думку, що ці пам'ятки треба виділити в окрему т. зв. звенигородську синкретичну групу зі змішаним населенням – симбіозом германського, сарматського та дакійського населення. Він вважав, що репрезентована могильником у Верхній Липиці липицька культура з'явилася на цій території лише у 80-х рр. I ст. н. е.²². В. М. Цигилик в роботі, присвяченій публікації могильника у Болотні, справедливо вважає ці могильники приналежними до липицької культури, однак, констатує присутність на них пшеворських поховань²³.

Між тим, на нашу думку, на цій території у перших століттях н. е. склалася унікальна ситуація, що дає можливість простежити процес утворення липицької археологічної культури²⁴. Можна стверджувати, що липицька культура не з'являється у Верхньому Подністров'ї в готовому вигляді. Навпаки, цей регіон і був зоною її формування. Могильники у Гриневі, Звенигороді та Болотні, де присутні поховання, здійснені як за дакійськими, так і пшеворськими поховальними традиціями, а також т. зв. змішані захоронення, що поєднали характерні обрядові риси обох груп населення, за хронологією є більш ранні, ніж могильник у Верхній Липиці. Найбільш поширеною хронологічно-визначальною знахідкою на цих пам'ятках є фібули А-68 (рис. 2, 3, 4, 5), що побутують у період В1в (40–70-і рр. I ст. н. е.)²⁵. Могильник у Гриневі, судячи зі знахідок сильнопрофільованої фібули з ажурним приймачем типу А-67–А-68 (рис. 2, 1) у похованні № 3 (1975) та остроги J 9–11 (рис. 2, 18) почав функціонувати дещо раніше – між 20-ми – 40-ми рр. I ст. н. е. Пам'ятки Звенигородської групи своїм комплексом знахідок – фібули (рис. 2, 1, 3, 4, 5), пряжки (рис. 2, 9, 11), мечі (рис. 2, 12, 13), наконечники списів (рис. 2, 14–16), остроги (рис. 2, 17–20), умбони щитів (рис. 2, 21, 22) – демонструють початковий етап утворення липицької культури, що припадає на період В1, іноді захоплюючи період В2а²⁶. В свою чергу, могильник у Верхній Липиці є пам'яткою

14 Цигилик В. М. Питання поховального обряду населення верхнього Наддністров'я... – С. 165, рис. 10.

15 Там само – С. 172. – Рис. 14, Б.

16 Dąbrowska T. Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim // MSW. – 1973. – Т. 2. – С. 218–220.

17 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів – Київ, 1982. – С. 10, 11, 16.

18 Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – Київ, 1984. – С. 49–55; Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть н. е. – Київ, 1975. – С. 70–77.

19 Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї... – С. 53.

20 Онищук Я. І. – Вказ. праця. – С. 123.

21 Слободян Т. І. Поховальний обряд населення Східнокарпатського регіону в ранньоримський час. – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 2018. – 16 с.

22 Щукін М. Б. Кельто-дакійские памятники рубежа н. э. и липицкая культура // Кельты и кельтские языки. – Москва, 1974. – С. 20–21.

23 Цигилик В. М. Питання поховального обряду населення...

24 Вакулєнко Л. В. Етнокультурная ситуация в Верхнем Поднепровье в I–II вв. н. э. // Древние славяне и Киевская Русь. – Киев, 1989. – С. 22–34.

25 Almgren O. Nordeuropäische Fibelformen. – Leipzig, 1933. – Taf. IV; Liana T. Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim // WA. – 1970. – Т. 35. – З. 4. – С. 443.

26 Слободян Т. І. Погребальные памятники раннеримского времени Прикарпаття: хронология и время функционирования // Stratum plus. – 2017. – № 4. – С. 227.

вже сформованої усталеної культури. Її хронологія забезпечена знахідками в межах 70–170 рр., що позначають наступну фазу В2. Знайдені в похованнях гостропрофільовані фібули належать до більш пізніх варіантів, ніж фібули з поховань могильників Звенигородської групи. Застібки типів А–73 та А–82 датують поховання на Липицькому могильнику вже II ст. (рис. 2, 6, 7). Найбільш пізніми є емалеві фібули (рис. 2, 8), що заходять у другу половину II ст.²⁷. Цікаво, що поширена на ранніх липицьких пам'ятках фібула А–68 на могильнику у Верхній Липиці була виявлена лише в одному екземплярі і є найбільш ранньою знахідкою.

Змішані поховання відомі на могильниках всього часу існування липицької культури, демонструючи процес поєднання пшеворського (германського) та дакійського населення. Навіть у найпізніших з них, таких як Верхня Липиця та Завалля²⁸, наявні поховання, які, без сумніву, належали нащадкам пшеворців. На класичних пам'ятках липицької культури II ст., на завершальному етапі функціонування вже сформованої липицької спільноти, в похованнях могильників Верхня Липиця та Завалля зброя відсутня. Проте, і на цих пам'ятках наявні “змішані” поховальні комплекси, в яких, разом з дакійською, присутня типова пшеворська кераміка. Наприклад, на могильнику в Заваллі в похованні № 44 очищені від залишків багаття кальциновані кістки були вміщені в гончарну липицьку посудину, накриту перевернутим догори дном типовим ліпним пшеворським горщиком (рис. 5, 1–3). У парному похованні № 48, у ліпній та гончарній урнах, містилися кістки, очищені від поховального багаття. Ліпна урна – пшеворська посудина, була накрита дакійською чашею на високій ніжці. Другою урною слугувала типова липицька гончарна посудина (рис. 5, 4–8). Таким чином, двох родичів, вочевидь членів однієї сім'ї, поховали разом, однак в урнах, які визначали різні культурні традиції: дакійську і пшеворську.

Отже, липицька культура склалася як дакійська спільнота, проте зі збереженням слідів пшеворського компоненту. Більшість поховань на могильниках вже сформованої липицької культури демонструють характерні риси дакійського поховального обряду: очищені від залишків багаття кістки, вміщені в накриту, здебільшого гончарну, урну, відсутність слідів вогню на інвентарі тощо. До того ж, поховання не містять зброї. Отже, починаючи від ранніх пам'яток липицької культури у Звенигороді та Болотні, до пізніших липицьких пам'яток у Верхній Липиці та Заваллі, кількісне співвідношення поховань із пшеворськими та дакійськими етнічними ознаками демонструє чисельну перевагу дакійських захоронень. Вочевидь, пшеворці взяли участь у створенні липицької культури, майже втрапивши на кінець II ст. н. е. свою ідентичність: першу хвилю пшеворської міграції “поглинуло” дакійське населення.

Підкреслюємо, що ні про яке черезсмужне проживання пшеворської та липицької людності не може бути мови. Липицька культура склалася як дакійська спільнота із пшеворськими ремінісценціями, що надали липицькій культурі своєрідності, порівняно з іншими культурами дакійського етнічного масиву.

Пізній етап липицької культури представлений пам'ятками у Заваллі²⁹, Неполоківцях³⁰ та Сучаві³¹. Вони фіксують відхід цього населення на колись вихідну для дакійців територію Дакиї. Виходячи з історичних реалій, можна думати, що причиною цього зворотного руху стали буремні події Маркоманських воєн (166–180 рр.).

За історичною традицією, Маркоманські війни стали рубежем, що започаткував пізньоримський період, який характеризується масовим невпинним рухом варварських племен, т. зв. “superioris barbari”, який розпочався на віддалених північно-західних європейських територіях.

Експансія вельбарців на південний схід – на землі на сході Європи, що до цього належали пшеворцям, призвела до руху останніх і розширення області поширення пшеворських пам'яток на південний схід – вздовж Дністра і на інші території³².

Отже, протягом першого етапу пізньоримського часу, тобто у наступний хронологічний період, нова хвиля пшеворських переселенців досягає західноукраїнських територій. Це засвідчено наявністю пшеворських пам'яток, що датуються фазою С1 (170/180–260/270 рр.). Вочевидь, ці пам'ятки залишило нове пшеворське населення, можливо, прибульці з іншого регіону загального ареалу пшеворської культури, відмінні від тих, що інтегрувалися у липицьку культуру. Для цього часу відомі поселення, проте більшістю пам'яток є поодинокі поховання, які часто, а, можливо, й завжди, є залишками зруйнованих могильників. Це впливає як з відомостей, наведених М. Ю. Смішком, так і засвідчено новими відкриттями.

Потрібно наголосити, що кількість пшеворських пам'яток обох періодів в Україні значно більша, ніж та, що стала надбанням науковців, оскільки лише кілька могильників були систематично розкопані археологами. Як правило, неглибоко поховані рештки кремацій було знайдені випадково при господарських чи будівельних роботах. Ситуація погіршилась у повоєнний час, коли на полях з'явилась сільськогосподарська техніка і на зруйновані поховання часто не звертали увагу. В наш час збереженості цих пам'яток загрожує діяльність т. зв. “чорних археологів”, які використовують металодетектори: майже всі нові пам'ятки стали відомі внаслідок грабіжницьких розкопок. В кращому випадку археологам вдалося побувати на місці знахідки лише *post factum*. Проте, навіть при такій непростій ситуації помітно, що друга хвиля пшеворської експансії на територію Західної України була значно потужнішою, ніж перша.

Зауважимо, що пшеворські пам'ятки добре забезпечені матеріалами, які дозволяють визначити час їхнього

27 Вакулєнко Л. В. Фібула з емаллю II ст. н. е. з могильника Верхня Липиця на Придністров'ї // Музейні читання. Матеріали наукової конференції (грудень 2000 р.). – Київ, 2001. – С. 156–160; Вакулєнко Л. В. Подвязные эмалевые фибулы со щитковой треугольной дужкой II в. н. э. // Записки Института истории материальной культуры. – СПб., 2009. – С. 131–137.

28 Вакулєнко Л. В. Липицька культура в свете раскопок у с. Завальє в Прикарпат'є // Древности Юго-Запада СССР: [зб. наук. праць / наук. ред. Бирня П. П.] – Кишинев, 1991. – С. 22–38.

29 Вакулєнко Л. В. Липицька культура в свете раскопок у с. Завальє... – С. 22–38.

30 Тимошук Б. А., Никитина Г. Ф. Памятники первых веков н. е. у с. Неполоковцы // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – Москва, 1978. – С. 89–94.

31 Foit G. Cimitrul de incineratie dacice din secolele II–III e. n. de la Suceava // Studii si Materiale istorie Suceava. – Suceava, 1973. – P. 257–263.

32 Godłowski K., Okulicz J. Prowincje kulturowe strefy srodkowoeuropejskiej... – S. 27–64.

функціонування. Датування пам'яток першої хвилі пшеворської міграції, що відноситься до ранньоримського періоду, здебільшого базується на хронології знайдених в похованнях фібул та елементів поясного набору, меншою мірою – на предметах озброєння (рис. 2).

У пшеворських похованнях другої хвилі початку пізньоримського часу велику роль для хронологічних визначень відіграють предмети військового спорядження (рис. 6, 9–16). Від початку пізньоримської доби в пшеворських похованнях на українських теренах набагато частіше, ніж у попередній час, зустрічається зброя, переважно списи. Однак найбільш показовим хронологічним індикатором є мечі римського взірця типу *spatha*. У римській армії цей різновид мечів із довгим двосічним клинком широко впроваджується на етапі С1а³³ і, що цікаво, майже одночасно з'являється у пшеворців. За класифікацією мечів пшеворської культури М. Біборського, вони належать до ІХ типу³⁴.

Комплексні дослідження пшеворської зброї, зокрема металографічні аналізи, показали, що значна частина мечів, знайдених у пшеворських похованнях, римські за походженням, а інші їх наслідують. Такі мечі були виявлені й у пшеворських похованнях на території Західної України. Безперечно, римським був меч, знайдений у похованні в Громівці Хмельницької обл. (рис. 6, 12), на клинку якого виявлені інкрустації латунню³⁵: на одному боці зображений Марс зі списом та щитом, на другому боці – римський легіонний орел. Варвари здобували римські мечі у битвах, а також отримували внаслідок легального та нелегального обміну. Характерною рисою римських мечів, крім інкрустації, яку, зазвичай можна виявити лише при спеціальних аналізах, вважається наявність долів на клинках. Рифлена поверхня клинка меча (доли) була ознакою його більш високої якості, що мало значення у римсько-варварській торгівлі і впливало на вартість товару³⁶. Така обробка поверхні клинка простежена і на мечах, знайдених на пшеворських пам'ятках цього періоду в Західній Україні. Імовірно римський меч із довжиною клинка 65 см, шириною 5,5–6,7 см і долами на клинку був виявлений у похованні поблизу смт Млинів Рівненської обл. (рис. 9, 10)³⁷. Вірогідно, римським був меч (рис. 6, 9) із довгим клинком та широким долом (довжина клинка 75 см, ширина – 4,4 см), виявлений у пшеворському похованні біля с. Волиця на Тернопільщині³⁸. Доли були на клинках мечів з поховань поблизу м. Тернава³⁹, у вже згадуваній Громівці (довжина клинка бл. 65 см, ширина – 6,4 см). Довгі мечі типу *spatha* знайдені біля с. Лятка на Хмельниччині (довжина клинка бл. 65 см, ширина – 4,4–6,6 см)⁴⁰, у с. Підпечери Івано-Франківської обл. (рис. 6, 11) (довжина клинка бл. 71,5 см, ширина – 5,5–6,5 см)⁴¹, у похованнях, опублікованих М. Ю. Смішком⁴². На жаль, мечі в похованнях, як правило, сильно пошкоджені не лише вогнем поховального вогнища та корозією, а й спеціально поламані при обряді захоронення. Руків'я мечів з Волиці (рис. 6, 9) та Млинова (рис. 6, 10), клинки яких мали доли, як і у римського меча з Громівки (рис. 6, 12), закінчуються пласким овальним навершям, характерним для римських мечів. Можна припустити, що римським імпортом був меч з Капустинець, виходячи з його параметрів та форми руків'я, яке завершувалося овальним пласким навершям. Такі ж навершя були на ручках обох мечів зі зруйнованого могильника у Новому Яричеві. Через сильне пошкодження довжину цих клинків визначити неможливо, проте їхня ширина становила 4,8 та 5,5 см. На уламку одного з них вдалося простежити доли⁴³.

Привертає увагу те, що, порівняно з імпортними мечами, такі деталі римського військового обладунку та спорядження як шоломи, кольчуги та кинджали, германці використовували зрідка. Вочевидь, ці елементи римської військової екіпіровки не підходили для способів ведення бою варварами⁴⁴.

Поширеною знахідкою у пшеворських похованнях другої міграційної хвилі є металеві деталі щитів: умбони, держак та цвяшки. Більшість форм умбонів (рис. 6, 13–16) датуються досить широко у межах періодів В1–С1 а (як, наприклад, з Лятки, Нового Яричева, Переводова, Добростанів, Червонограда) та С1 (Аркадіївці), або навіть В2–С2 (Волиця, Млинів, Тернова, Громівка, Підпечери), так чи інакше вказуючи на можливість їхнього максимального використання на етапі С1⁴⁵.

Інші хронологічні маркери пшеворських пам'яток другої хвилі міграцій (рис. 6, 1–8), добре висвітлені у численній

33 Miks C. Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit // Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen. Katalog und Tafeln. – 2007. – Band 8. – Vortafel B.

34 Biborski M. Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury pszeworskiej // Materiały archeologiczne. – XVIII. – 1978. – S. 53–165.

35 Op. cit. – Tabl. II, 1–3.

36 Dąbrowska T., Godłowski K. – Op. cit. – S. 59.

37 Козак Д. Н., Прищепя Б. А. Нова пам'ятка пшеворської культури на Волині // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 153–161.

38 Вакуленко Л. В., Безкоровайна Ю. Г., Прокопенко В. М. Нові надходження у фонди НМІУ. Поховання із зброєю III ст. н. е. // Науковий вісник НМІУ. – Київ, 2018. – С. 86–93.

39 Спицын А. Памятники латенской культуры в России // ИАК. – 1904. – Вып. 12. – С. 83–86.

40 Вакуленко Л. В., Діденко С. В., Захар'єв В. А. Пшеворське поховання на Хмельниччині. Нове відкриття // Науковий вісник НМІУ. – Київ, 2018. – С. 94–99.

41 Адамович С., Туліцяз В. Нове поховання зі зброєю пшеворської культури з околиць м. Івано-Франківська // Старожитності варварських племен у першій половині I тис. н. е.: до 90-річчя від дня народження В. Д. Барана. – Оіум. – 2019. – Вып. 6.

42 Śmiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki zezarstwa rzymskiego... – S. 5, 16, 24.

43 Білас Н., Сілаєв О. Нове поховання римського часу в околицях Львова // НС: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2012. – Вып. 5. – С. 235–244.

44 Raddatz K. Die Bewaffnung der Germanen in der jüngeren römischen Kaiserzeit // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. – I. – Philosophisch-Historische Klasse. – 1976. – Nr. 1. – S. 10; Dąbrowska T., Godłowski K. Grob kultury przeworskiej z Hromowki na Ukrainie // Prace archeologiczne. – 1970. – Z. 2. – S. 88.

45 Zieling N. Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène und der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. – Oxford, 1989. – 400 s. (BAR: International Series. – 505); Радюш О. А., Скворцов К. Н. Находки деталей щитов в ареале самбийско-натангийской культуры // Germania-Sarmatia. Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов. – Калининград, 2008. – С. 145. – Рис. 2.

літературі з хронології римського часу – двочленні підв'язні фібули з округлим та трикутним перетином спинки (Млинів, Іване-Золоте), двочастинні пряжки з „Ω”- та „D”-подібними рамками (Новий Яричів, Малашівці, Громівка), трапецієподібні наконечники ременів (Аркадіївці, Лятка), остроги з гачком на перегині дужки (Громівка, Кам'янка Велика, Іване-Золоте, Млинів, Петрилів, Аркадіївці), металеві деталі відер (Громівка, Аркадіївці) загалом не виходять за межі ступенів С1–С2⁴⁶.

В новій хвилі пшеворців напрямком розселення йшов у Подністров'я і далі до Дунаю. Однак, нові знахідки пшеворських поховальних пам'яток, відкриті не лише в регіонах, де вони були відомі раніше, показують, що територія їх поширення є значно більшою, ніж це вважалося. Нові пшеворські поховання та могильники виявлені не лише на Західному Побужжі (Новий Яричів), Верхньому Подністров'ї (Підпечери, Дем'янів) та на Волині (Млинів), а й у Житомирському Поліссі (Чуднів)⁴⁷. Особливо цікаво, що область пшеворського (вандальського) розселення простягається далі на схід. Зафіксовані на Поділлі у Волиці, Аркадіївцях, Лятці, Вінниці⁴⁸ пам'ятки, разом з виявленими в кінці ХІХ ст. пшеворськими похованнями у Терновій та Громівці, складають поки що найбільш східну та найбільш пізню групу пшеворських старожитностей.

Отже пшеворські пам'ятки на західноукраїнських теренах позначають не лише рух вандальських племен у Подунав'я та Трансильванію. Є всі підстави вважати, що йдеться про розселення, тобто колонізацію, східних територій. Проте, цей процес не був тривалим, зайнявши в часовому вимірі кінець ІІ та значну частину ІІІ ст. н. е. Подальша доля цього населення, вочевидь, пов'язана зі складною ситуацією на українських теренах в наступний період. Йдеться про формування нової спільноти – черняхівської культури. Головна роль в цьому процесі належала новим прибульцям з північного заходу – вельбарським племенам, однак, без сумніву, до нього долучились і пшеворці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Адамович С., Тилищак В.* Нове поховання зі зброєю пшеворської культури з околиць м. Івано-Франківська // Старожитності варварських племен у першій половині І тис. н. е.: до 90-річчя від дня народження В. Д. Барана. – Оіум. – 2019. – Вип. 6.
2. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – Київ, 1982. – 268 с.
3. *Амброз А. К.* Фібулы юга Европейской части СССР I в. до н. э. – IV в. н. э. // САИ. – 1966. – Вып. Д 1–30. – 142 с.
4. *Білас Н., Сілаєв О.* Нове поховання римського часу в околицях Львова // НС: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2012. – Вип. 5. – С. 235–244.
5. *Вакуленко Л. В.* Этнокультурная ситуация в Верхнем Поднестровье в I–II вв. н. э. // Древние славяне и Киевская Русь. – Киев, 1989. – С. 22–34.
6. *Вакуленко Л. В.* Липицкая культура в свете раскопок у с. Завалье в Прикарпатье // Древности Юго-Запада СССР: [збірник наукових праць / наук. ред. Бирня П. П.]. – Кишинев, 1991. – С. 22–38.
7. *Вакуленко Л. В.* Поховання з бронзовим тазом ранньоримського часу в Прикарпатті // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 149–153.
8. *Вакуленко Л. В.* Фібула з емаллю ІІ ст. н. е. з могильника Верхня Липиця на Придністров'ї // Музейні читання. Матеріали наукової конференції (грудень 2000 р.). – Київ, 2001. – С. 156–160.
9. *Вакуленко Л. В.* Подвязные эмалевые фибулы со щитковой треугольной дужкой II в. н. э. // Записки Института истории материальной культуры. – СПб., 2009. – С. 131–137.
10. *Вакуленко Л. В., Безкоровайна Ю. Г., Прокопенко В. М.* Нові надходження у фонди НМІУ. Поховання із зброєю ІІІ ст. н. е. // Науковий вісник НМІУ. – Київ, 2018. – С. 86–93.
11. *Вакуленко Л. В., Діденко С. В., Захар'єв В. А.* Пшеворське поховання на Хмельниччині. Нове відкриття // Науковий вісник НМІУ. – Київ, 2018. – С. 94–99.
12. *Козак Д. Н.* Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – Київ, 1984. – 96 с.
13. *Козак Д. Н., Прищепя Б. А.* Нова пам'ятка пшеворської культури на Волині // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 153–161.
14. *Михайловський Я.* Нова знахідка пшеворського поховання зі зброєю на Хмельниччині // ОІУМ–ІV. Черняхівська культура: пам'яті В. П. Петрова. – Київ, 2014. – С. 133–135.
15. *Олійник В., Михайловський Я.* Пшеворське поховання поблизу с. Шипівці на Тернопільщині // МДАПВ. – Вип. 10. – Львів, 1996. – С. 122–123.
16. *Онищук Я. І., Погоральський Я. В.* Новий могильник пшеворської культури з околиць Судової Вишні на Львівщині // АДУ 1914. – Київ, 2015. – С. 132–134.
17. *Онищук Я. І.* Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині І тисячоліття н. е.: культурно-історичний аспект. – Львів, 2018. – 567 с.

46 *Амброз А. К.* Фібулы юга Европейской части СССР I в. до н. э. – IV в. н. э. // САИ. – 1966. – Вып. Д 1–30. – 1966. – С. 62, 63, 67; табл. 11: 6; 12: 1; *Godlowski K.* The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe (Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w środkowej Europie) // ZNUJ CCXVII. – Prace Archeologiczne. – Z. 11. – Kraków, 1970. – Pl. II: 13, 14, 18; III: 7–9; VI: 27, 28, 33; VII: 15–18; XI: 8, 17, 33; VII: 15–18; XI: 8, 17, 18, 21 та ін.; *Madyda-Legutko R.* Die Gürtelschnallen der römischer Keiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum // BAR: International Series. – Oxford, 1986. – Taf. 9: 20, 27; 11: 8; *Becker A.* Die Metallbeschlagenen germanischen Holzeimer der römischen Keiserzeit // Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz. – 2006. – Teil 2. – Taf. 1: 1, 4, 5; 9; 15: 1; 35: 1; Kat. №№ 1, 4, 5, 51, 52, 69, 177.

47 Нелегально виявлений поховальний комплекс в околицях Чуднова переданий до Житомирського обласного краєзнавчого музею у 2017 р.

48 Рештки поховання були випадково виявлені в околицях міста на лівому березі Південного Бугу та передані до Вінницького обласного краєзнавчого музею у 2017 р.

18. Радюш О. А., Скворцов К. Н. Находки деталей щитов в ареале самбийско-натангийской культуры // *Germania-Sarmatia. Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов.* – Калининград, 2008. – С. 122–157.
19. Свешников И. К. Могильник липицкой культуры в Львовской обл. // *КСИИМК.* – Москва, 1957. – С. 63–74.
20. Слободян Т. И. Погребальные памятники раннеримского времени Прикарпатья: хронология и время функционирования // *Stratum plus.* – 2017. – № 4. – С. 215–232.
21. Смишко М. Ю. Богатое погребение начала нашей эры в Львовской области // *СА.* – 1957. – 1. – С. 238–243.
22. Спицын А. Памятники латенской культуры в России // *ИАК* – 1904. – Вып. 12. – С. 78–86.
23. Тимощук Б. А., Никитина Г. Ф. Памятники первых веков н. э. у с. Неполоковцы // *Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы.* – Москва, 1978. – С. 89–94.
24. Цигилик В. М. Питання поховального обряду населення верхнього Наддністров'я перших століть нашої ери (за матеріалами могильника в Болотні) // *MSROA.* – Rzeszow, 2003. – Т. XXIII. – S. 151–184.
25. Щукин М. Б. Кельто-дакийские памятники рубежа н. э. и липицкая культура // *Кельты и кельтские языки.* – Москва, 1974. – С. 20–21.
26. Becker A. Die Metallbeschlagenen germanischen Holzeimer der römischen Kaiserzeit // *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz.* – 2006. – Teil 2. – S. 346–520.
27. Biborski M. Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej // *Materiały archeologiczne.* – XVIII. – 1978. – S. 53–165.
28. Biborski M. Nowe znaleziska rzymskich meczy z Barbaricum w świetle problemów konserwatorskich // *Superiores Barbari.* – Krakow, 2000. – S. 53–56.
29. Dąbrowska T., Godłowski K. Grob kultury przeworskiej z Hromowki na Ukrainie // *Prace Archeologiczne.* – 1970. – Z. 2. – S. 77–101.
30. Dąbrowska T. Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim // *MSW.* – 1973. – T. 2. – S. 218–220.
31. Godłowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe (Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w środkowej Europie) // *ZNUJ CCXVII.* – Prace Archeologiczne. – Z. 11. – Kraków, 1970. – 126 s.
32. Godłowski K. Kultura przeworska // *PZP.* – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydaw. PAN, 1981. – T. V. – S. 57–135.
33. Madyda-Legutko R. Die Gürtelschnallen der römischer Kaiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. – Oxford, 1986. – 210 s. (BAR: International Series. – 360).
34. Miks C. Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit // *Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen. Katalog und Tafeln.* – 2007. – Band. 8.
35. Raddatz K. Die Bewaffnung der Germanen in der jüngeren römischen Kaiserzeit // *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen.* – I. – Philosophisch-Historische Klasse. – 1976. – Nr. 1. – S. 10.
36. Śmiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki zezarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – Lwów, 1932. – 193 s.
37. Śmiszko M. Stanowisko wczesnorzymskie w Kolokolinie, pow. Rogatyński // *WA.* – T. 13. – 1935. – S. 155–164.
38. Tackenberg K. Zu den Wanderungen der Ostgermanen // *Mannus* – 22. – Leipzig, 1930. – S. 268–295.
39. Zieling N. Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène und der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. – Oxford, 1989. – 400 s. (BAR: International Series. – 505).

REFERENCES

1. Adamowych S., Tylishchak V. Nove pokhovannia zi zbroieiu pshevorskoj kultury z okolits m. Ivano-Frankivska // *Starozhytnosti varvyr'ky'x plemen u pershij polovy'ni I ty's. n. e.: do 90-richchya vid dnya narodzhennya V. D. Barana.* – Oium. – 2019. – Vy'p. 6.
2. Arkheolohichni pamiatky Prykarpattia i Volyni rannoslavianoskoho i davnoruskoho periodiv. – Kyiv, 1982. – 268 s.
3. Ambroz A. K. Fibuly yuga Evropejskoy chasti SSSR I v. do n. e. – 4 v. n. e. // *SAI.* – 1966. – Vyp. D 1–30. – 142 s.
4. Bilas N., Silaiev O. Nove pokhovannia rymkoho chasu v okolitsyakh Lvova // *NS: Zbirnyk naukovykh prats / Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Vynnyky.* – Lviv, 2012. – Vyp. 5. – S. 235–244.
5. Vakulenko L. V. Etnokulturnaya situatsiya v Verkhnem Podnestrovye v 1–2 vv. n. e. // *Drevnie slavyane i Kievskaya Rus.* – Kiev, 1989. – S. 22–34.
6. Vakulenko L. V. Lipitskaya kultura v svete raskopok u s. Zavalye v Prykarpatyie // *Drevnosti Yugo-Zapada SSSR: [zbirnyk naukovykh prats / nauk. red. Byrnya P. P.].* – Kishinev, 1991. – S. 22–38.
7. Vakulenko L. V. Pokhovannia z bronzovym tazom rannorymskoho chasu v Prykarpatti // *Arkheolohiya.* – 1999. – # 4. – S. 149–153.
8. Vakulenko L. V. Fibula z emalliu 2 st. n. e. Z mohylnyka Verkhnia Lypytsia na Prydnistrovii // *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii (hruden 2000 r.).* – Kyiv, 2001. – S. 156–160.
9. Vakulenko L. V. Podvyaznyye emalevyye fibuly so shchitkovoy treugolnoy duzhkoy 2 v. n. e. // *Zapiski Instituta istorii materialnoy kultury.* – Sankt-Peterburg, 2009. – S. 131–137.
10. Vakulenko L. V., Bezkorovaina Yu. H., Prokopenko V. M. Novi nadkhodzhenia u fondy NMIU. Pokhovannia iz zbroieiu 3 st. n. e. // *Naukovyi Visnyk NMIU.* – Kyiv, 2018. – S. 86–93.
11. Vakulenko L. V., Didenko S. V., Zakhariyev V. A. Pshevorske pokhovannia na Khmelnychchyni. Nove vidkryttia // *Naukovyi*

Visnyk NMIU. – Kyiv, 2018. – S. 94–99.

12. *Kozak D. N.* Pshevorská kultura u Verkhnomu Podnistrovi i Zakhidnomu Pobuzhzi. – Kyiv, 1984. – 96 s.
13. *Kozak D. N., Pryshchepa B. A.* Nova pamiatka pshevorskoj kultury na Volyni // *Arkheolohiia*. – 1999. – № 4. – S. 153–161.
14. *Mykhailovskiy Y.* Nova znakhidka pshevorskoho pokhovannia zi zbroieiu na Khmelnychchyni // *OIUM–IV. Cherniakhivska kultura: pamiaty V. P. Petrova*. – Kyiv, 2014. – S. 133–135.
15. *Oliinyk V., Mykhailovskiy Ya.* Pshevorske pokhovannia poblyzu s. Shypivtsi na Ternopilshchyni // *MDAPV*. – Vyp. 10. – Lviv, 1996. – S. 122–123.
16. *Onyshchuk Ya. I., Pohoralskyi Ya. V.* Novyi mohylnyk pshevorskoj kultury z okolyts Sudovoi Vyshni na Lvivshchyni // *ADU 1914*. – Kyiv, 2015 – S. 132–134.
17. *Onyshchuk Ya. I.* Naseleння Zakhidnoi Volyni ta Zakhidnoho Podillia u pershii polovyni 1 tysiacholittia n. e.: kulturno-istorychnyi aspekt. – Lviv, 2018. – 567 s.
18. *Radyush O. A., Skvortsov K. N.* Nakhodki detaley shchitov v areale sambijsko-natangiyskoy kultury // *Germania–Sarmatia. Drevnosti Tsentralnoy i Vostochnoy Yevropy epokhi rimskogo vlianiya i pereseleniya narodov*. – Kaliningrad, 2008. – S. 122–157.
19. *Sveshnikov I. K.* Mogilnik lipitskoy kultury v Lvovskoy obl. // *KSIIMK*. – Moskva, 1957. – S. 63–74.
20. *Slobodyan T. I.* Pogrebalnyye pamyatniki rannerimskogo vremeni Prikarpatia: khronologiya i vremya funktsionirovaniya // *Stratum plus*. – 2017. – № 4. – S. 215–232.
21. *Smishko M. Yu.* Bogatoye pogrebeniye nachala nashey ery v Lvovskoy oblasti // *SA*. – 1957. – № 1. – S. 238–243.
22. *Spitsyn A.* Pamiatniki latenskoy kultury v Rossii // *IAK – 1904*. – Vyp. 12. – S. 78–86.
23. *Timoshchuk B. A., Nikitina G. F.* Pamyatniki pervykh vekov n. e. u s. Napolokovtsy // *Voprosy drevney i srednevekovoy arkheologii Vostochnoy Evropy*. – Moskva, 1978. – S. 89–94.
24. *Tsyhylyk V. M.* Pytannia pokhovalnoho obriadu naselennia verkhnoho Naddnistrov'ia pershykh stolit nashoi ery (za materialamy mohylnyka v Bolotni) // *MSROA*. – Rzeszow, 2003. – T. 23. – S. 151–184.
25. *Shchukin M. B.* Kelto-dakiyskie pamyatniki rubezha n. e. i lipitskaya kultura // *Kelty i keltskie yazyki*. – Moskva, 1974. – S. 20–21.

Скорочення

ИАК – Известия Императорской археологической комиссии, Санкт-Петербург.

КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Москва.

СА – Советская археология, Москва.

BAR – British Archaeological Reports, Oxford.

MSW – Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa.

MS – Materiały Starożytne, Warszawa.

MSROA – Materiały i sprawozdania rzeszowskiego ośrodka archeologicznego.

PZP – Prahistoria ziem polskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

ZNUJ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

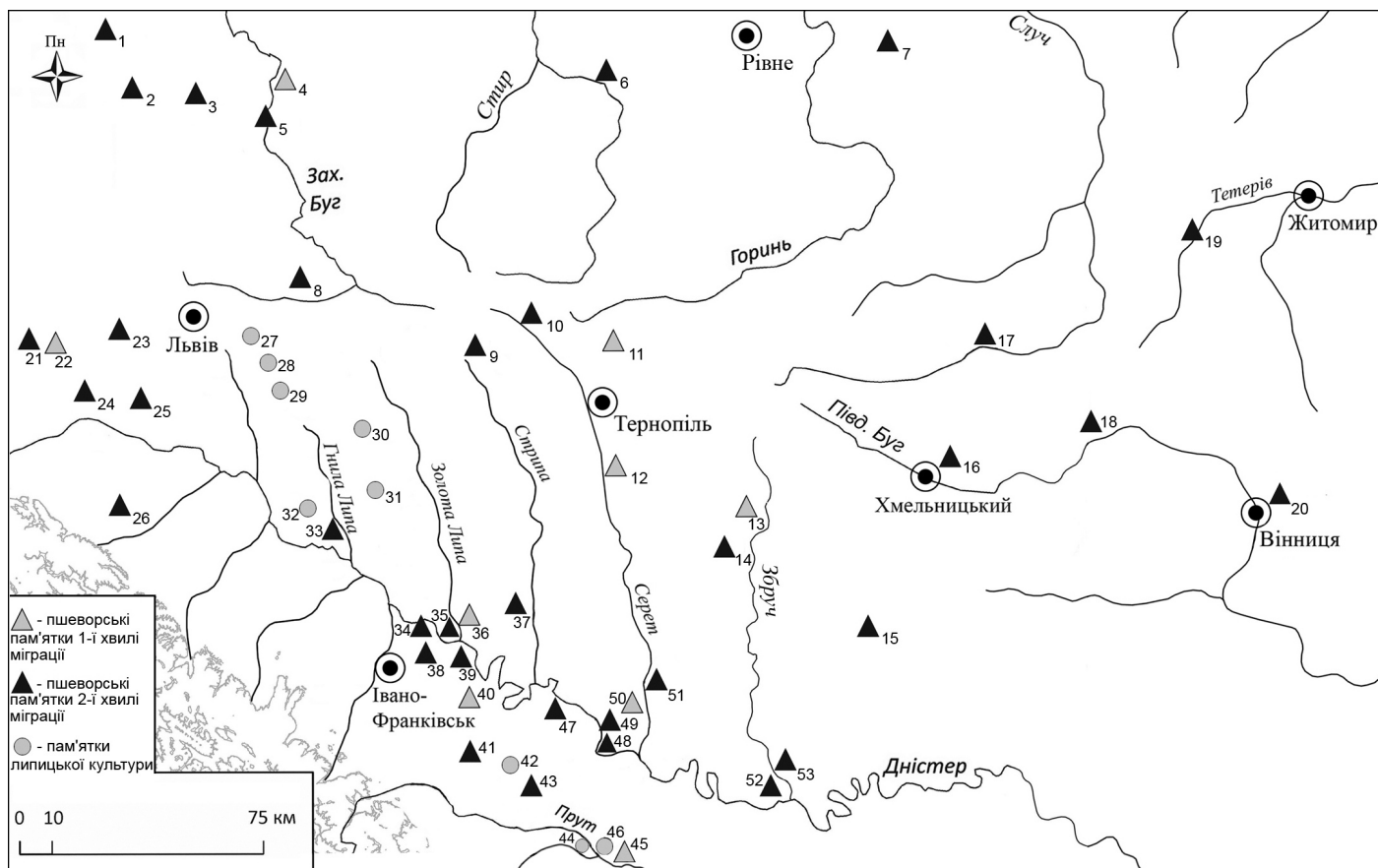

Рис. 1. Поховальні пам'ятки римського часу на західних землях України: 1. Сваричів; 2. Подльодув; 3. Переводів; 4. Бендюга; 5. Червоноград; 6. Млинів; 7. Городище; 8. Новий Яричів; 9. Перепельники; 10. Малашівці; 11. Чеснівський Раковець; 12. Лучка; 13. Монастириха; 14. Волиця; 15. Тернова; 16. Аркадіївці; 17. Громівка; 18. Ілятка; 19. Чуднів; 20. Вінниця; 21. Твіржа; 22. Судова Вишня; 23. Добростани; 24. Рудки; 25. Комарно; 26. Станиля; 27. Чижиків; 28. Звенигород; 29. Гринів; 30. Болотня; 31. Верхня Липиця; 32. Колоколин; 33. Дем'янів; 34. Ганнусівка; 35. Петрилів; 36. Задарів; 37. Озеряни; 38. Підпечери; 39. Олешів; 40. Хотимир; 41. Кам'янка Велика; 42. Рожневі Поля; 43. Слобідка-Пільна; 44. Завалля; 45. Шипинці; 46. Неполоківці; 47. Репуженці; 48. Печорна; 49. Іване-Золоте; 50. Шипівці; 51. Капустинці; 52. Боришківці; 53. Кудринці.

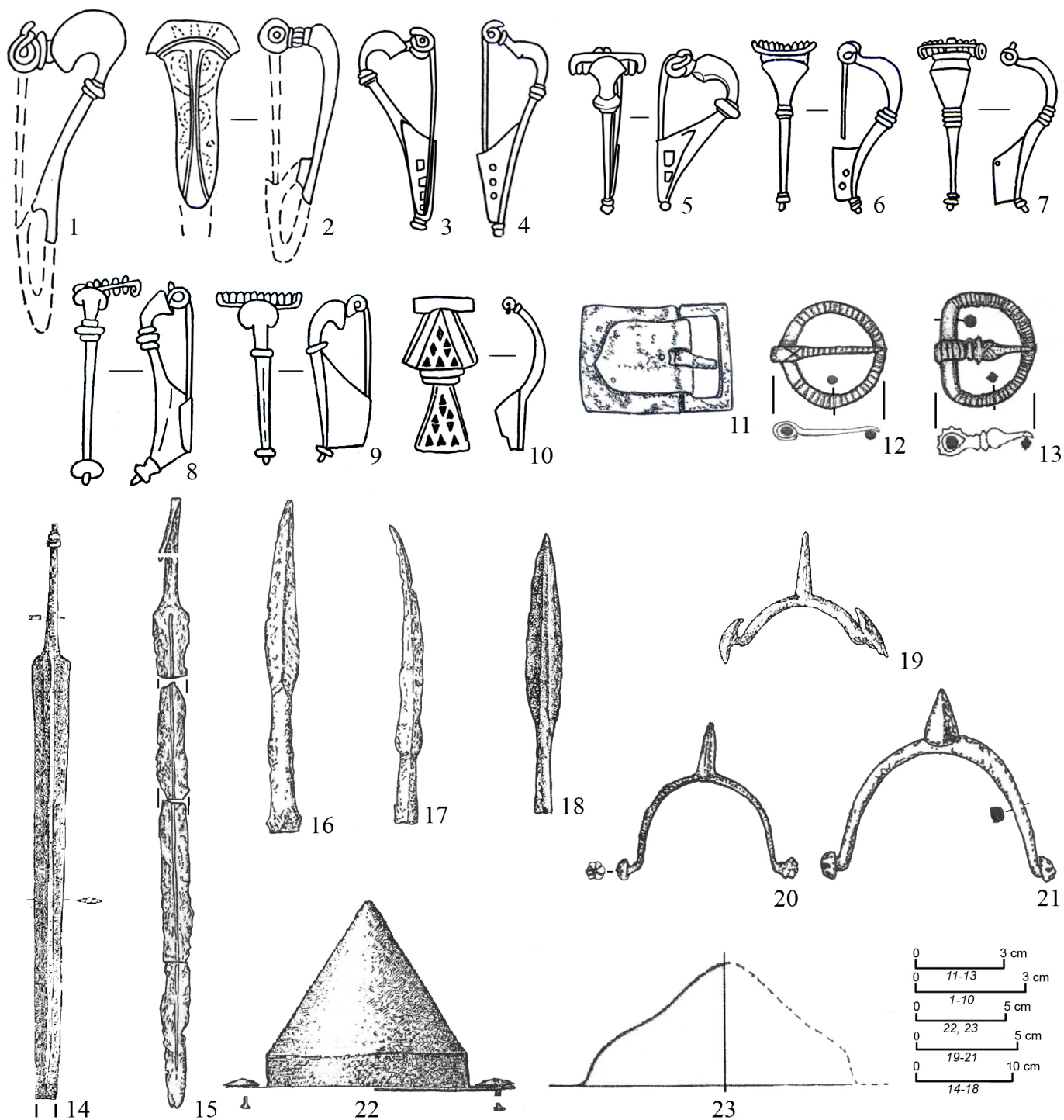

Рис. 2. Деякі хронологічні маркери першої хвилі міграцій пшеворських племен на західні землі України: 1–10 – фібули (1, 2. Колоколин, 3. Гринів, 4. Звенигород, 5. Болотня, 6–10. Верхня Липиця); 11–13 – поясна гарнітура (Болотня); 14, 15 – мечі (14. Гринів, 15. Болотня); 16–18 – наконечники списів (16, 17. Гринів, 18. Звенигород); 18–21 – остроги (19. Гринів, 20. Звенигород, 21. Болотня); 22, 23 – умбони (22. Гринів; 23. Болотня). 1–12, 18 – бронза; 13–17, 19–23 – залізо (за: *Свейшиков, 1957, рис. 21: 5; 23: 21; Цигилик, 2003, рис. 6 В: 3; 10 Б: 12, 13; 13 Г: 1; 14 В: 1, 8; 18 Б: 4; Козак, 1984, рис. 15: 3; 36: 4, 12, 13, 21; 37: 4; 38: 2).*

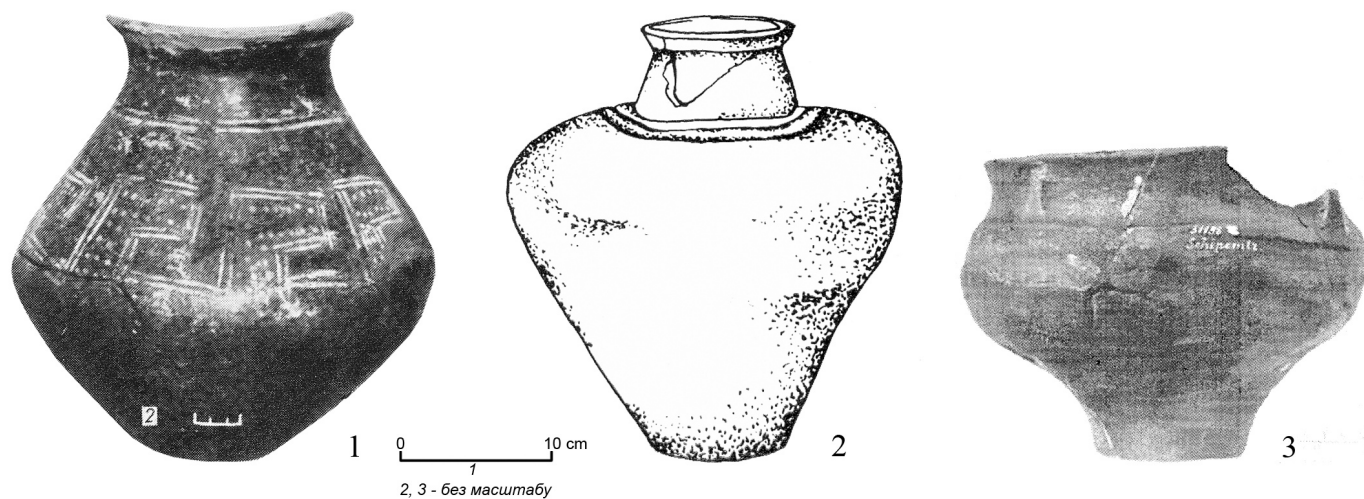

Рис. 3. Пшеворські посудини-урни: 1. Монастириха; 2. Бендюга; 3. Шипинці (за: Козак, 1984, рис. 16: 2; 36: 29; Tackenberg, 1930, Abb. 31).

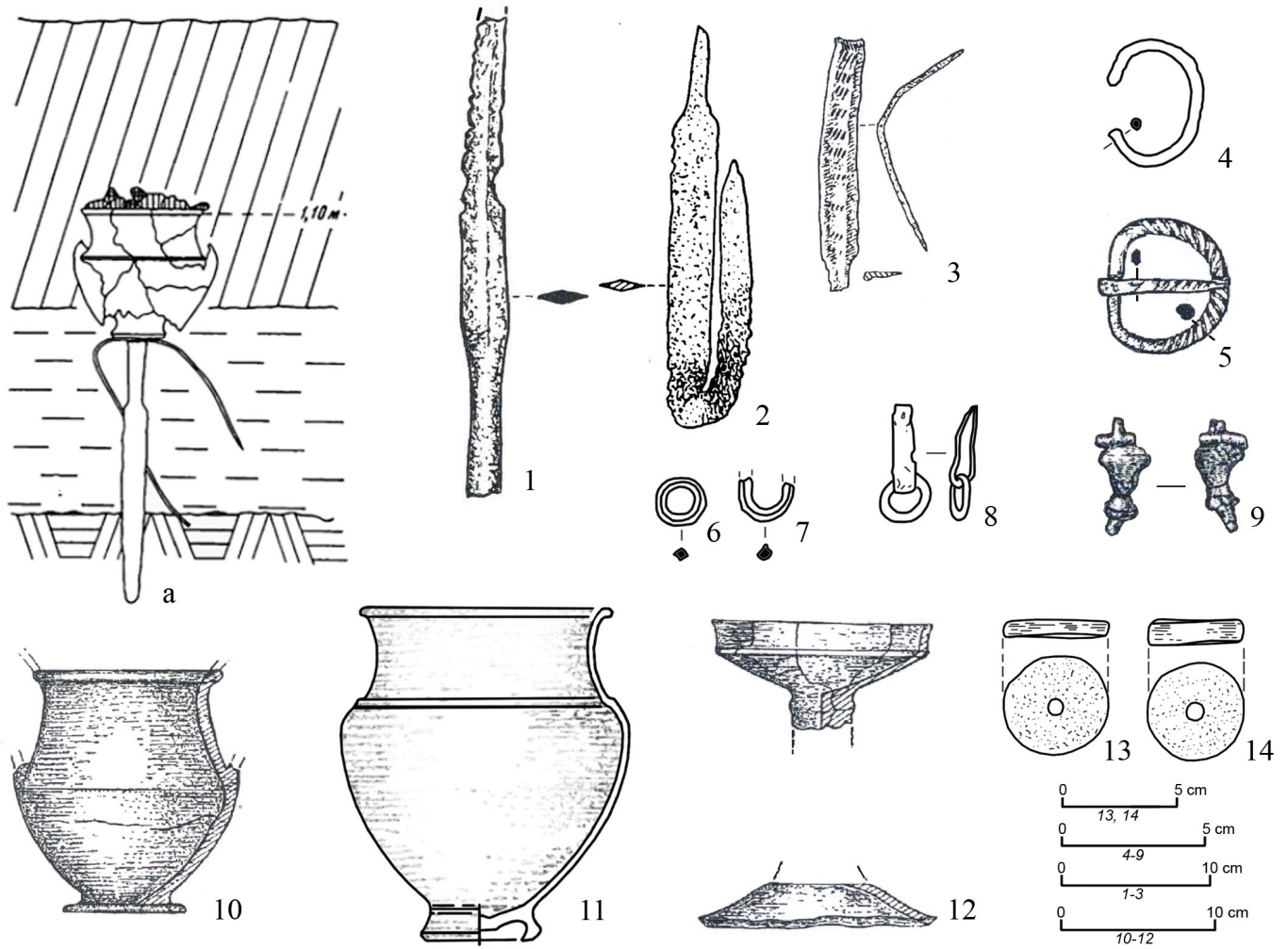

Рис. 4. Звенигород, поховання 15: а – план поховання; 1 – наконечник списа; 2 – меч; 3 – ніж; 4–8 – поясна гарнітура; 9 – фрагментована фібула; 10–12 – гончарний посуд; 13, 14 – пряслиця. 1–5 – залізо; 6–9 – бронза; 10–14 – глина (за: Сवेशников, 1957, рис. 22: 1–14; 24).

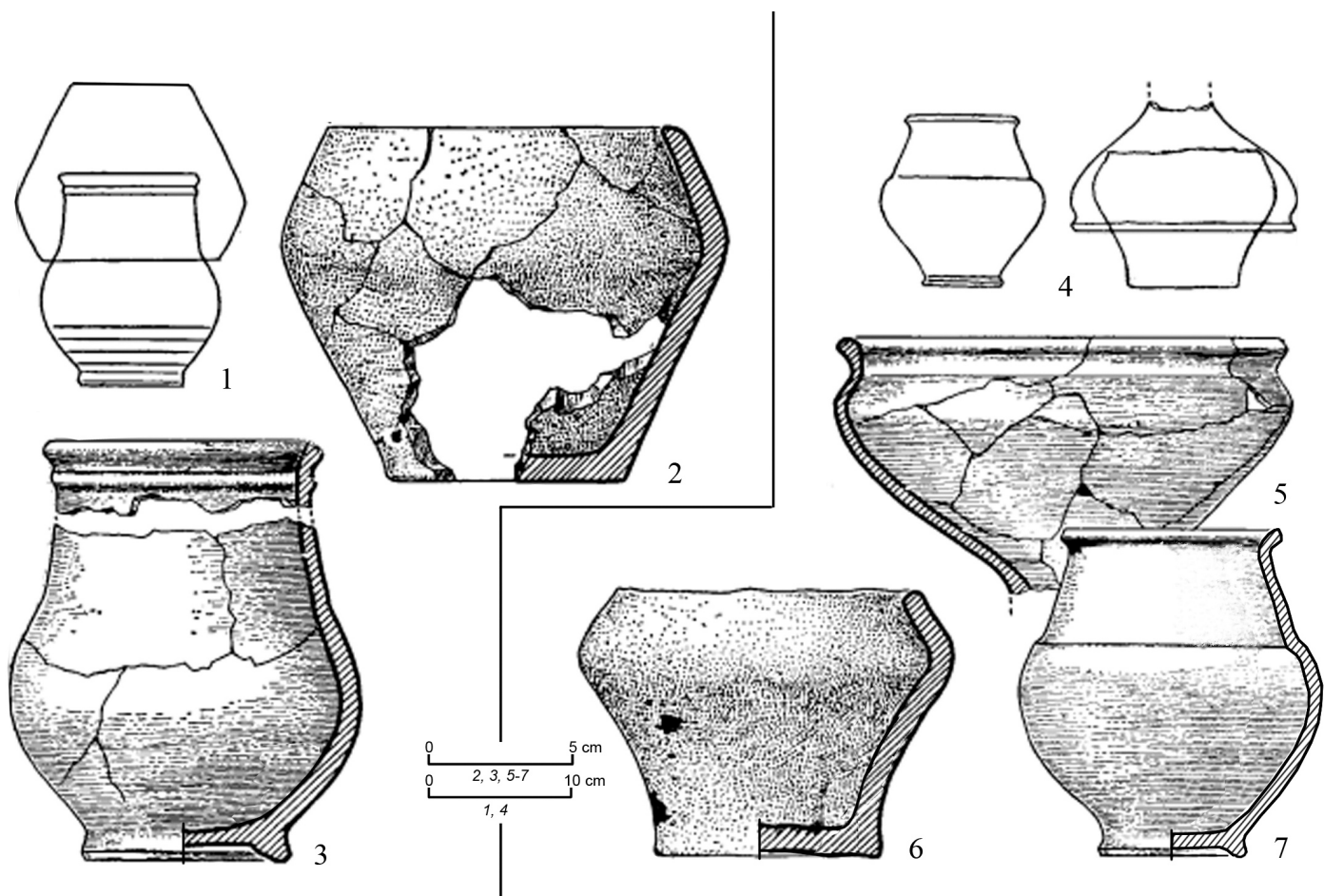

Рис. 5. Поховальні комплекси могильника Завалля: 1-3 – поховання 44, 4-8 – поховання 48 (за: Вакуленко, 1989, рис. 3).

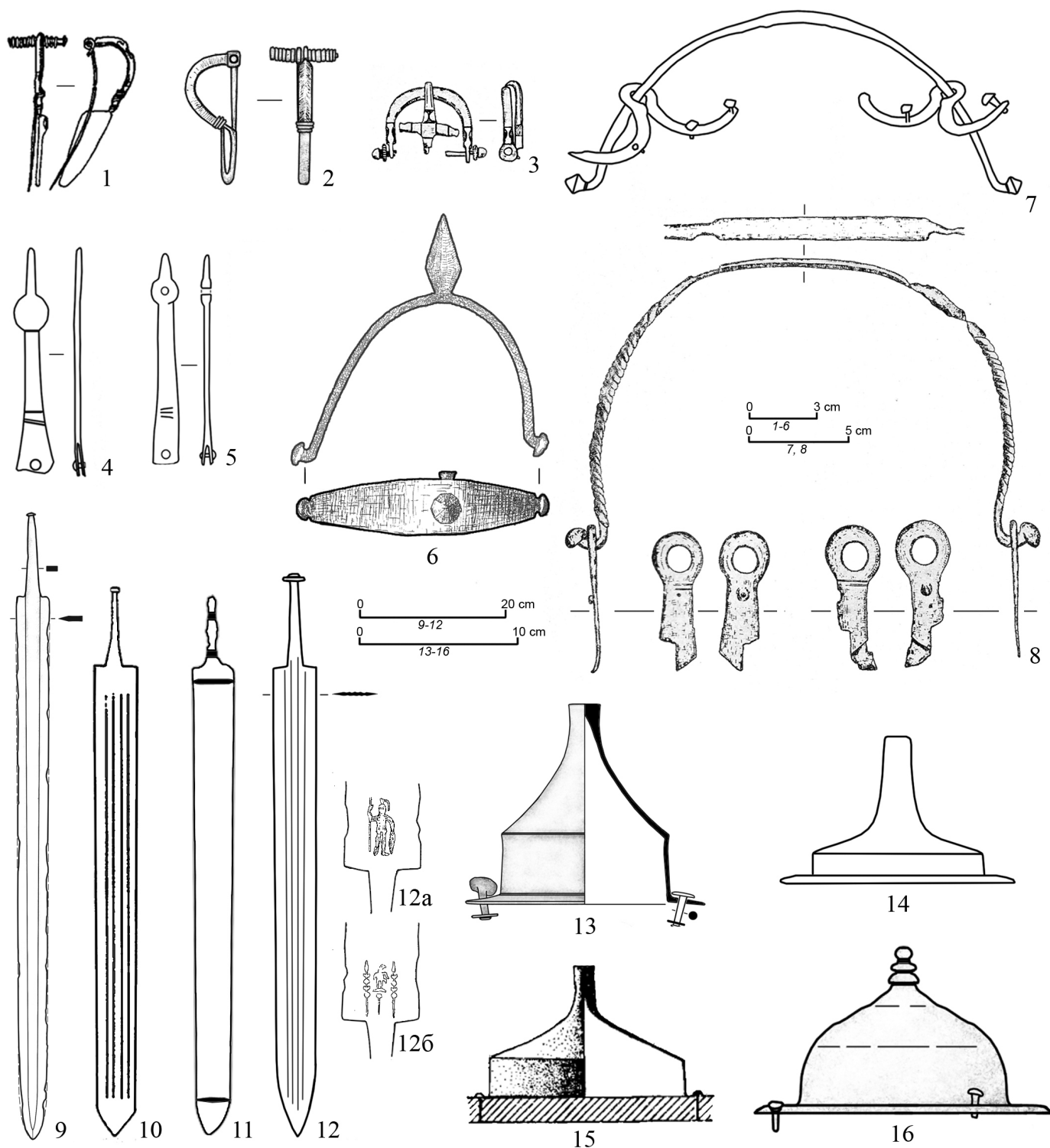

Рис. 6. Деякі хронологічні маркери другої хвилі міграцій пшеворських племен на західні землі України: 1, 2 – фібули (1. Млинів, 2. Іване-Золоте); 3–5 – поясна гарнітура (3. Громівка, 4. Аркадіївці, 5. Лятка); 6 – острога (Петрилів); 7, 8 – ручки відер (7. Аркадіївці, 8. Громівка); 9–12 – мечі (9. Волиця, 10. Млинів, 11. Підпечери, 12. Громівка); 13–16 – умбони (13. Волиця, 14. Підпечери, 15. Млинів, 16. Аркадіївці). 1–5 – бронза; 6–16 – залізо (за: Михайловський, 2014, рис. 3: 2, 4; 4: 2; Козак, Прищеп, 1999, рис. 3: 1; 42; Вакуленко, Безкоровайна, Прокопенко, 2018, рис. 5; Вакуленко, Діденко, Захар'єв, 2018, рис. 5; Адамович, Тилищак (2019), рис. 4: 2, 4; Śmiszko, 1932, tabl. II: 13; III: 11; Dąmbrowska, Godłowski, 1970, tabl. II: 1–4; III: 1–3).